

ברכת אשר צג

גלגולי ברכה שנעלמה

ענת קוטנר

הצגת הברכה

ברכת אשר צג היא ברכה הנאמרת על מציאת דם הבתולים. לפני שנדון בנוסחה המדויק, נציגה כפי שהיא מופיעה בספרו של הרב עובדיה יוסף "טהרת הבית":¹

ברוך אשר צג אגוז בגן עדן, שושנת העמקים, כל ימשול זר במעין חתום, על כן איילת אהבים שמרה בטהרה וחוק לא הפרה, ברוך הבוחר בזרעו של אברהם.

נוסח הברכה מופיע בגרסאות שונות לאורך הדורות.² ב"ליקוטי פרדס"³ מובא נוסח שבו נוספת גם ברכה לבני הזוג: "...דדיה ירווך בכל עת, באהבתה תשגה תמיד, וזרע קדושים תן לה בשמחה ובטהרה".⁴ רבי יהודה ברבי יוסף שולח שאלה לרב האי גאון שבה מופיע הנוסח "אשר נטע גינת אגוז בגן עדן", ואילו רב האי גאון משיבו שהנוסח שלפניו הוא "אשר צג זוג בגן עדן", ומוציא בכך את האגוז הבעייתי מתוך הברכה.⁵ ואולם, צבי הירש יפה מעיר שאולי האגוז המופיע בברכה איננו שיבוש של המלה זוג, אלא יש לו משמעות עצמאית.⁶ הוא מוצא מקור לכך בדברי פליניוס, שם מתוארים שירי דודים שבהם נהגו להשתמש בעץ האגוז כסמל להתייחדות. מכאן שמשמעות הברכה לדעתו, היא שיש מקום להשוואה בין הבתולים ובין עץ האגוז. כשם שהאגוז עטוף בשתי עטיפות ונשמר היטב, כך נשמרו בתוליה של הכלה.

¹ הרב עובדיה יוסף, **טהרת הבית**, חלק א', עמ' תקכ"א-תקכ"ב, וב"משמרת הטהרה" שם.

² לפירוט ר' ישראל דוידזון, **אוצר השירה והפיוט**, ניו יורק 1970, בערך "ברוך אשר צג אגוז בגן עדן". וכן: Ruth Arthur Marmorstein, "The Jewish 'Blessing of Virginity'", *JJS*, 1 (1948), pp.33-34. Langer, "The Birkat Betulim: A Study of the Jewish Celebration of Bridal Virginity", *PAAJR*, 61 (1995), pp. 53-94.

³ ליקוטי פרדס מרש"י ז"ל, עמ' 76.

⁴ מובא אצל הרב עובדיה יוסף (לעיל, הערה 1).

⁵ **תשובות הגאונים**, הוצאת הרכבי, סימן תל"ח.

⁶ הערת צבי הירש יפה לספרו של משה גידעמן, **ספר התורה והחיים**, וינה תרנ"ז, חלק א', מחברת א', עמ' 236, סימן ה'.

מקור הברכה, אם כן, הוא הלל לכלה ששמרה היטב על בתוליה.⁷

המשך הברכה עוסק בזרע הקודש. יש כאן רמז לכך ששמירת הבתולים מהווה שמירה על טהרת זרע הקודש, אולם ניתן לראות זאת גם כהתייחסות לשמירה על קדושת קיום יחסי האישות של בני זוג יהודיים, שבאופן שונה מאומות העולם משתמשים בזרע הקודש רק אחרי קידושין, תוך שמירה על כללי טהרה בסיסיים.

בחתימת הברכה מוזכר רעיון הבחירה באברהם או בזרעו. לדעת מאיר בר אילן, הזכרה זו מעידה על קשר, בעיניהם של המברכים, בין שמירת הבתולים בטהרה לבין היותם בנים לזרעו הנבחר של אברהם.⁸

כפי שכבר הוזכר, הברכה מופיעה בספרו של הרב עובדיה יוסף ללא שם ומלכות. תופעה זו לא תואמת את המופיע ברוב הנוסחים הקדומים של הברכה. במקורות לברכה מתקופת הגאונים, כמו גם באלה המופיעים בספרות חכמי אשכנז, הברכה מופיעה בשם ובמלכות. בהמשך ננסה לעמוד על הסיבה להשמטת שם שמים מן הברכה.

כפי שנראה מיד, יש שוני רב בצורה שבה נאמרת הברכה ובנוסחיה, אולם היא הייתה נפוצה בכל רחבי העולם היהודי. בסופו של דבר נעלמה ברכה זו לחלוטין מעולם הברכות. במאמר זה ננסה לעקוב אחר השתלשלותה של הברכה, ואחרי הסיבות להיעלמותה בספרות האחרונים.

ברכת אשר צג מופיעה לראשונה בספרות הגאונים. ניתן למצוא אותה בספר הלכות גדולות:

וכד מפיך לסודרא מחייבין לברוכי. אי איכא כסא ואסא מברך עליהו בורא פרי הגפן ובורא עצי בשמים, והדר מברך: אשר צג אגוז בגן עדן, שושנת העמקים. בל ימשול זר במעין חתום. על כן איילת אהבים שמרה בטהרה, חוק לא הפרה. ברוך אתה ה' הבוחר בזרעו של אברהם.⁹

הברכה המופיעה כאן שייכת לטקס החתונה. אחרי שהחתן והכלה מתייחדים זה עם זה, הם מוציאים החוצה לקהל את הסדין שעליו דם הבתולים. בשלב זה של הטקס, אם יש בנמצא כוס ובשמים, מברך עליהם החתן את הברכות המתאימות, ואחר כך מברך את ברכת הבתולים.

⁷ קיימת גם גישה קדומה שלפיה יש באגוז יסודות קבליים זכריים ונקביים, ור' על כך במאמרו של יוסף דן, "לתולדות הטקסט של 'חכמת האגוז'", **עלי ספר**, ה' (תשל"ח), עמ' 49-51.

⁸ מאיר בר אילן, "רעיון הבחירה בתפילה היהודית", שמואל אלמוג ומיכאל הד (עורכים), **רעיון הבחירה בישראל ובעמים**, ירושלים תשנ"א, עמ' 138-141.

⁹ **הלכות גדולות**, מהדורת הילדסהיימר, ירושלים תש"ס, חלק ב', עמ' 226. זהו ככל הנראה גם הנוסח שנכנס לכתב היד האשכנזי של **סדר רב עמרם גאון**, מהדורת גולדשמיט, חלק ב', סימן קמ"ו. לעומת זאת כנראה שהברכה לא נכנסה כלל לסידור רב סעדיה גאון, אלא הוכנסה אליו מאוחר יותר על ידי מעבדים. ר' נפתלי וידר, **התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב**, ירושלים תשנ"ח, כרך שני, עמ' 619-621.

הניסוח של בעל הלכות גדולות, שאם אין כוס ובשמים אין צורך להתאמץ ולהשיגם, מוזר מעט, מפני שנשמע כמתאר מנהג ולא כפוסק הלכה שהיא נוקשה בדרך כלל.¹⁰ בספר האורה, השייך לספרים דבי רש"י, מופיעה ברכת בתולים בקונטקסט אחר. כאן נראה שאין מדובר בטקס, אלא זו ברכה שמברך הגבר מיד אחרי הביאה:

בועל בעילת מצווה עד שיוציא דם בתולים כל שהוא, ואם בעל ולא מצא דם, ואחר כך בעל ומצא, אפילו למאן דאמר טהורה, פורש ממנה מיד, דהא השתא בזמן הזה קבעינן הלכתא בועל בעילת מצווה ופורש. ואף על גב דטהורה היא, דדם בתולים טהור. חתן פטור מקריאת שמע לילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. פירוש, משום דטרוד במחשבת בעילת מצווה. אבל אם בעל – חייב. והכונס את האלמנה חייב, והבתולה פטור. וקריאת שמע שאמרו חכמים, זהו קריאת שמע שעל מטתו, אבל קריאת שמע של שחרית וערבית חייב.

הרואה דם בתולים אומר ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר צג אגוז בגן עדן שושנת העמקים, כל ימשול זר במעי חתום, על כן איילת אהבים זרע קודש שמרה בטהרה וחוק לא הפרה. ברוך אתה ה' הבוחר באברהם ובזרעו אחריו, מקדש בני ישראל.¹¹

ההקשר שבו הברכה מובאת אינו טקסי. הברכה מופיעה כחלק מהלכות קריאת שמע על המיטה של חתן. הברכה אינה נאמרת בציבור, ואין אפילו אזכור של כוס יין. הברכה נאמרת על ראיית הדם ברגע שבו הוא מופיע, וברור שאינה נאמרת בטקס רב משתתפים, אלא בהתייחדות של שני בני הזוג.

בעל ספר "אור זרוע", שפעל בוינה במאה ה-13, מביא את הברכה כחלק מהלכות נידה:

וכתב בשאלתות דרב אחאי גאון: ובתר דמפיק סדר בתולין מחייבין לברך: ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם, אשר צג אגוז בגן עדן שושנת עמקים, כל ימשול זר במעין חתום, על כן איילת אהבים שמרה בטהרה חוק לא הפרה, ברוך אתה ה' הבוחר בזרעו של אברהם.¹²

זהו תיאור נוסף של טקס הוצאת הסודר אל הציבור, אולם מהניסוח נראה שזה ציטוט של הכתוב בספר השאלות, ולא תיאור של המציאות בזמנו.

הרא"ש מביא את דין ברכת בתולים בשם בעל הלכות גדולות, ובסוף דבריו הוא מעיר לגבי

¹⁰ רבנו ירוחם, דף קפ"ד, ע"ד, מביא בשם הר"ן כי "צריכה כוס, ואין לברכה בלא כוס, ואם אין מצוי יין ישרה צימוקים ויסחוט אותם ויברך עליו, ואם לא ימצא יברך על השכר".

¹¹ ספר האורה, חלק ב' [ב'], "שמחת חתן נעלה". במחזור ויטרי, סימן תס"ו, הברכה מופיעה באותו נוסח ואף בהקשר זהה.

¹² אור זרוע, סימן שמ"א. גם בספר כלבו, שנכתב בספרד במאה ה-13 על ידי הרב יעקב מנרבונה, ומייצג מסורת פרובנסלית, מופיעה הברכה בנוסח ובהקשר דומים.

ברכה זו: "ואפשר שברכה זו תיקנוה הגאונים ז"ל, ומסתבר לברכה לאחר שמצא בתולים".¹³ נוסח הברכה שמביא הרא"ש הוא ללא שם ומלכות, וללא אירוע רב משתתפים. נראה שבזמנו ובמקומו של הרא"ש כבר לא היה כלל מנהג זה של ברכת בתולים, או שלפחות לא היה ידוע לרא"ש, ולכן הוא מביא את הדברים כלשונם מתוך בעל הלכות גדולות, ומוסיף שזו ככל הנראה ברכה שנתקנה בתקופת הגאונים, וכן שברכה זו נאמרת כאשר נמצאו הבתולים.

לעומת כל אלה, בעל ספר הרוקח, רבי אליעזר מוורמס, שחי בגרמניה במאה ה-13 והיה שייך לחוג חסידי אשכנז, מצטט בספרו את ספר הלכות גדולות במדויק, בהלכות אירוסין ונישואין, ולשיטתו הברכה נאמרת באירוע פומבי של הצגת הסודר. אולם נראה שאין כאן תיאור של הטקס כפי שהוא מתקיים בימיו, אלא העתקה של הטקסט המופיע אצל בעל הלכות גדולות, כפי שראינו גם אצל בעל האור זרוע.

נראה שברכה זו קיבלה שתי צורות התייחסות עיקריות: הראשונה, ברכה פומבית, המחייבת כוס של ברכה וקהל, ממש כמו ברכות אחרות הקשורות לטקס החתונה. והשנייה, ברכה פרטית הנאמרת ברגע המעשה עצמו, וניתן לכלול אותה בברכות הראייה.

יחס הרמב"ם לברכה

למרות מה שהוצג לעיל, נראה שבסופו של דבר ברכה זו לא התקבלה, לא בצורתה הפרטית ולא בצורתה הפומבית, וכנראה שהגורם לכך הוא הרמב"ם.

אל הרמב"ם הגיעה קבוצת שאלות הדנות כולן במנהגים שונים הקשורים לחתונה. אחת מהשאלות קשורה לברכת אשר צג:

יורנו הדרתו גם כן עניין הברכה הנקראת ברכת בתולים, והיא אשר צג אגוז בגן עדן. וזה, שבעת שבא הקהל בבית החתן ביום השבת להתפלל או לברכו(ו), נוטל המברך בידו כוס ומברך על הגפן ו(על) הבשמים, ומברך זאת הברכה אשר צג, ופותח בה בשם ובמלכות וחותם בשם כשאר הברכות. היש לזאת הברכה עיקר או היא מנהג? יורנו הדרתו.¹⁴

כותב השאלה מתייחס לטקס ברכת בתולים כטקס ידוע ומפורסם, והוא רק מבקש לדעת את מקורו של המנהג. ניתן לראות שהשואל דן בטקס ציבורי המתרחש בבוקר השבת שאחרי החתונה. אין פה הזכרה של הוצאת הסודר אל הקהל, אלא התקבצות של קהל חוגגים בבית החתן, ששיאה הוא ברכה שמתבצעת עם כוס יין ובשמים.

¹³ רא"ש, כתובות, פרק ראשון, סימן ט"ו.

¹⁴ שו"ת הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן ר"ז.

למרות שלפי נוסח השאלה נראה שמדובר בטקס ידוע ומפורסם, תשובתו של הרמב"ם לשאלה ברורה וחד משמעית:

ומעניין אותה (הברכה) הנקראת ברכת בתולים, הרי היא ברכה לבטלה בלא ספק, נוסף להיותה מנהג מגונה מאוד, שיש בו מחוסר הצניעות ומזניחת קדושת הדת וטהרתה מה שאין למעלה ממנו, רוצה לומר אותה התקלות מגונה שקוראים קידוש הבתולים. ואסור למי שיש בו יראת שמים או צניעות לבוא אליו בשום פנים. וכתב משה.¹⁵

הרמב"ם לא מוכן להסכים לעצם קיומה של ברכה זו, ומתנגד עקרונית לקיומו של טקס ברכת בתולים, המכונה על ידו מנהג מגונה. תגובתו קיצונית, והוא מתנגד בתוקף לשימוש בבתולים כסיבה להתקלות.

מה גרם לרמב"ם לצאת מכליו ולהתנגד בצורה בוטה וקיצונית כל כך לברכת בתולים? ניתן לחפש את הפתרון בכיוונים שונים. הראשון הוא יחסו המצמצם של הרמב"ם ליחסי אישות, הנובע מתפיסתו האריסטוטלית. הרמב"ם רואה ביחסי אישות את הממד המגונה והנמוך ביותר בחיי האדם. לדעתו, לא זו בלבד שהדברים צריכים להיעשות בצנעה, אלא גם שיש איסור גם לדבר עליהם בפרטיות ובכלליות.¹⁶ בנוסף, בהלכות דעות¹⁷ מציג הרמב"ם את דמותו של החכם. הוא מציג את קהילת החכמים כמקום שבו הצניעות הפיזית תופסת מקום מרכזי. מכל אלה עולה שהרמב"ם דוגל בקהילה שבה עניינים שנועדו להישאר בין בני הזוג לא יעברו תהליך של פרסום וברכה פומבית.

כיוון אחר הוא יחסו של הרמב"ם לברכות שתוקנו על ידי הגאונים ואינן מופיעות בתלמוד. ברכה כזו נקראת בעיניו "ברכה שאינה צריכה", ועליה אומר הרמב"ם:

כל המברך ברכה שאינה צריכה הרי זה נושא שם שמים לשווא, והרי הוא כנשבע לשווא, ואסור לענות אחריו אמין.¹⁸

כלומר, יש בברכה זו בעיה של נשיאת שם שמים לשווא, ולדעת הרמב"ם, גם ללא קשר לשאלת הצניעות, בעיה זו יכולה להוות מכשול בפני מי שאומרה שלא לצורך.

¹⁵ במהדורת ליפסיה מופיע נוסח שונה מעט של תשובת הרמב"ם, ואולם חילופי נוסח אלה והשלכותיהם אינם מעיקר דיונינו כאן. ר' על כך ישראל תא שמע, "תשובת הרמב"ם בעניין ברכת בתולים", *Maimonidean Studies*, כרך ב' (1992), עמ' 9-15. המאמר נדפס מחדש בספרו של ישראל תא שמע, **התפילה האשכנזית הקדומה**, ירושלים תשס"ג, עמ' 81-187.

¹⁶ הדברים מובאים **במורה נבוכים**, חלק ג', פרקים ח', ל"ג ומ"ט. על דברים אלה חולק הרמב"ם בפירושו לויקרא, י"ח, ו', והוא מציג את הפן הערכי הגבוה בביאה שנעשית בקדושה ובטהרה.

¹⁷ רמב"ם, משנה תורה, הלכות דעות, כל פרק ה'.

¹⁸ רמב"ם, משנה תורה, הלכות ברכות, א', ט"ו.

יחס זה בולט יותר בדברי רבי אברהם בנו, שלא מתייחס כלל לטקס ולסדרין המגואל בדם, אלא רק לעובדה שהברכה תוקנה על ידי הגאונים:

אסור לנו לתקן ברכה בשם ומלכות שלא תיקונה בעלי הקבלה ז"ל, דוגמת ברכת בתולים שקבעה הטועים בשם ומלכות על פי ההיקש לברכת אירוסין וברכת הנישואין.¹⁹

אפשרות נוספת הועלתה על ידי הרב יהודה ברנדס בשיעורו. לדעתו, מקור התנגדותו של הרמב"ם הוא ביחס שהיה קיים בגליל לטקסים הקשורים בבתולים, והתנגדות עקרונית להשתתפות הציבור בטקס הפרטי בין שני בני הזוג.²⁰

ישראל תא שמע רואה בשאלה שהופיעה לפני הרמב"ם רמז נוסף לפיצול אירועי החתונה לשלושה: החופה בערב שבת, הצגת הבתולים בשבת בבוקר, ונתינת הכתובה במוצאי שבת. לדעתו, הרמב"ם התנגד עקרונית לפיצול זה ולכל הנובע ממנו, הן מטעמי צניעות, והן מבחינת היחס לכתובה ולטקס הנישואין.²¹

עדות מעניינת נוספת היא שמנהג קידוש הבתולים היה נפוץ גם אצל הקראים.²² אולם נראה ששם, למרות שאספו את "הזקנים והחברים", נמנעו מלהציג לפנייהם את הסודר, והסתפקו רק בהצהרת החתן. בסידור קראי משנת 1334 מופיע תיאור הטקס, ונאמר שם שאם החתן מוציא את הסודר הוא אומר "ואלה בתולי אשתי", ואם אינו מוציאו הוא משמיט מלים אלה.

לכאורה נראה שדברי הרמב"ם המתנגדים לברכה זו לא השפיעו כלל אחרי תקופתו, מלבד בפוסטאט עירו ואולי אף בכל האזורים היהודיים של מצרים. אולם, כפי שראינו אצל הכותבים האשכנזים, הברכה קיבלה מפנה משמעותי. לא עוד ברכה המונית הנעשית בטקס קבל עם ועדה, אלא ברכה פרטית הנאמרת על ידי האדם בזמן ראיית הבתולים, ובכך נעלמה בעיית חוסר הצניעות שבטקס.²³

אולם, כפי שראינו, אין די בכך, ובספרו של הרב עובדיה יוסף יש המלצה לא לברך כלל, או

¹⁹ מתוך חיבורו של רבי אברהם בן הרמב"ם **כפאיה אלעאבדין**, כתב יד אוקספורד 1274, דף 81א'. מובא ומתורגם אצל וידר (לעיל, הערה 8).

²⁰ הרב יהודה ברנדס, **מורשה להנחיל**, סיכומי שיעורים בבית המדרש בבית מורשה, מסכת כתובות, שנה"ל תשס"ג, שיעור ב': "בעילת מצווה" (בהכנה).

²¹ ר' ישראל תא שמע (לעיל, הערה 15).

²² רשימת כתבי היד שבהם עדות למנהג מובאת אצל וידר (לעיל, הערה 8).

²³ מאיר בר אילן מציע צורת השתלשלות אחרת לגמרי: ראשיתה של הברכה כברכת הראייה על הדם, ואולם בשל הגנאי שראו בכך, ניתקו בין העשייה לבין הברכה, והעתיקו את הברכה לטקס ברוב עם. בסופו של דבר, גם מנהג זה הפך להיות לא כשר, והברכה נעלמה כליל. קשה לקבל רעיון זה, שכן אין היגיון בטענה שברכה שנראה היה בלתי צנוע לאומרה בארבע אמות של הבית, הועתקה להיות ברכה פומבית כדי להופכה צנועה יותר.

לפחות לומר את הברכה ללא שם ומלכות.²⁴ ישנן כמה דוגמאות לברכות שלא כתובות בגמרא אלא נתקנו על ידי הגאונים, ופוסקים בדורות שונים התנגדו להן. דוגמאות לכך ניתן לראות אצל הרמב"ם, הרא"ש, ואחרים. בדיון בעניין מים אחרונים, אומר הרמב"ם:

ומים אחרונים אין מברכין עליהן, שאינם אלא מפני הסכנה.²⁵

לכאורה, האמירה של הרמב"ם תמימה, אולם רושם זה משתנה עם קריאת השגת הראב"ד:

אמר אברהם: אני שמעתי בשימושי הגאונים הקדמונים שכתבו על המים האחרונים ברכה

על רחיצת ידים.²⁶

כלומר, לפני הרמב"ם היה מנהג לברך על מים אחרונים, שאין לו מקור מלבד הגאונים, ומשום כך הוא מבטל אותו לחלוטין.

יש מקום לתמוה על דברי הרא"ש לגבי ברכת בתולים, שכן הוא עצמו מתנגד לברכת "אשר קידש עובר במעי אמו", שנאמרת בפדיון הבן. על ברכה זו אומר הרא"ש שנהגו לא לברכה כלל באשכנז ובצרפת, שכן היא לא מופיעה בתלמוד, ולא מצינו שנתקנה ברכה אחרי רבינא ורב אשי.²⁷

יש דוגמאות נוספות להתנגדות פוסקים לברכות שלא נתקנו בתלמוד, כמו למשל יחסו של הבית יוסף לברכת "הנותן ליעף כוח",²⁸ ויחסם של אחרונים לברכות אחרות שלא מופיעות בתלמוד.²⁹ לאור הכלל ההלכתי "ספק ברכות להקל", וכן הכלל "שב ואל תעשה עדיף", פוסקים רוב האחרונים שאפשר לברך את הברכה ללא שם ומלכות, ואולם עדיף שלא לברך אותה כלל.³⁰ כך אבדה בתהומות השכחה ברכה שתוקנה בתקופת הגאונים, ועוררה התנגדות עזה בתשובת הרמב"ם.

בנוסף הברכה, כפי שהוא מופיע בכתב יד אשכנזי מן המאה ה-15, ניתן לראות שהברכה

²⁴ ר' לעיל, הערה 1.

²⁵ רמב"ם, משנה תורה, הלכות ברכות, ו', ב'.

²⁶ ראב"ד, שם.

²⁷ פסקי הרא"ש, קידושין, פרק ראשון, סוף סימן מ"א.

²⁸ רבי יוסף קארו, בית יוסף, אורח חיים, סימן מ"ו.

²⁹ דוגמאות לדעות אחרונים שונים, ר' הרב עובדיה יוסף (לעיל, הערה 1).

³⁰ יחס זה לברכות שלא נתקנו בתלמוד אופייני דווקא לרמב"ם ולממשיכי דרכו. לעומתם עומדת שיטת רבנו תם, המתירה לברך ברכות כאלה ולא רואה בהן שמץ של ברכה לבטלה. ר' למשל רבי אליהו מלונגריש, פירושו ופסקיו, ירושלים תשט"ז, עמ' ל"ב, שכתב שיש לברך על כל המצוות, והוא עצמו מברך על קימה מפני שיבה. וכמוהו יש עוד רבים.

הפרטית הוכנסה לתוך סדר הברכות, ואף נוסף לה נוסח נוסף שמקורו כנראה צרפתי.³¹

נוסח נוסף לברכת בתולים

בספריית האוניברסיטה והמדינה של המבורג נמצא כתב יד המכונה "המכלול של המבורג".³² כתב יד זה מכיל אוסף של תפילות, הלכות ומנהגים. ברכות הבתולים מופיעות בתוך אוסף ברכות, כשלפניהן הטבת חלום, צידוק הדין, ברכת אבליים, ברכת הרואה קברי ישראל והרואה קברי גויים, ואחריהן ברכה על מקום שנעשה בו נס, על טלית קטן ועל עירובי חצרות. בכתב יד זה מופיעות שתי ברכות לבתולים. הראשונה בתוך גוף הטקסט, ובה מופיע הנוסח המוכר של הברכה, ואילו השנייה מופיעה בצד כתב היד, בתוספת שנכתבה בכתב קורסיבי, תחת הכותרת "ברכת דם בתולים".³³

ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם מטהר פינת ערוות פינת עמוסיך, למען יפרו וירבו בטהרה. ויברך אותם אלוהים ויאמר אלוהים פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף יירב בארץ, ונאמר: ואם לא נטמאה האישה וגו', ברוך אתה ה' מקדש ישראל בבתולים.³⁴

ברכה זו שונה לגמרי מזו שראינו בשאר המקורות כברכת בתולים. היא מורכבת מציטוטי פסוקים מספר בראשית: "ויברך אתם אלוהים לאמור פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף יירב בארץ",³⁵ ומספר במדבר: "ואם לא נטמאה האישה וטהורה היא, ונקתה ונזרעה זרע".³⁶ בחירת הפסוקים עשויה להפליא. במקום לבחור בפסוק מפרשת הבריאה הקשור לפריון האדם, נבחר פסוק המתייחס לפריון של דגים ועופות. הפסוק השני קשה אף יותר, שכן זהו פסוק הסיום של פרשת אישה סוטה, שבו אמנם יש ברכה לאישה שאם לא סטתה תקבל ברכה ויזרע בה זרע, אולם ההקשר כולו אינו חיובי.

את הפסוק מבראשית ניתן להסביר כרומז לדברי בר קפרא בתלמוד הבבלי במסכת כתובות:

³¹ נוסח זה דומה לנוסח המובא אצל ישראל תא שמע, ור' להלן.

³² ספריית המדינה והאוניברסיטה, המבורג, Cod. Hebr. 37, דף 21 ב'.

³³ כתב יד זה נראה זהה לכתב יד המופיע בגוף הטקסט ומעיר הערות של בימיו והעמדה, כמו "הנכנס לברך אומר", או "יאחז את הכוס", ואולם אין ודאות שאותו אדם כתב את שניהם, שכן כתב יד זה לא נחקר דיו עד היום, ובכוונתי לחקרו ולעמוד על שאלה זו בעתיד.

³⁴ ישראל תא שמע מביא מתוך סידור צרפת, כתב יד אוקספורד, בודלי נויבאואר 1102, דף 321, נוסח זה: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם מטהר ערוות פינת עמוסיך, למען יפרו וירבו במהרה, ככתוב: ויברך אותם וגו', ונאמר: אם לא נטמאה וגו', ברוך אתה ה' מקדש ישראל בבתולים". למרות השוני, נראה שנוסחים אלה קרובים ביותר זה לזה, ולכל הפחות שואבים ממקור משותף.

³⁵ בראשית, א', כ"ב.

³⁶ במדבר, ה', כ"ח.

בתולה נישאת ברביעי ונבעלת בחמישי, הואיל ונאמרה בו ברכה לדגים ; אלמנה נישאת

בחמישי ונבעלת בשישי, הואיל ונאמרה בו ברכה לאדם.³⁷

את הפסוק מפרשת סוטה ניתן להסביר כברכה לאישה, שאין צורך שיתעורר עליה חשד לסטייה כדי שהיא תפוצה בזרע, אלא שמראש תבוא עליה ברכה זו.

שינוי נוסח זה יכול להעיד שלא זו בלבד שעצם אמירת הברכה הוטלה בספק, אלא שגם הנוסח שלה לא היה זהה ברחבי העולם היהודי באותה תקופה.

ברכה זו, שהיו לה נוסחים רבים ושונים, נמחקה ברבות השנים מסדר הברכות, למרות שהייתה מקובלת על חלק מהפוסקים, כנראה בשל התנגדותו של הרמב"ם, שהייתה חזקה יותר מכוחו של המנהג.

